

Марина Пасечник

**РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПОНЕНТУ ПРОЕКТУ ПО РОБОТІ З ДІТЬМИ
ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ «РОЗБУДОВА ДІЄВОСТІ ПОВНОВАЖЕНЬ
УКРАЇНСЬКИХ МІСЦЕВИХ УСТАНОВ У ГАЛУЗІ МІГРАЦІЙНОЇ ТА
СОЦІАЛЬНО-ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ НА КОРИСТЬ ДІТЕЙ, ЖІНОК І
МІСЦЕВИХ ГРОМАД»**

(за підтримки МОМ та Уряду Італії, 2010 р.)

Згідно з даними Державного комітету статистики України, 83 % потоку мігрантів, що прямують до Італії, походять з чотирьох областей: Чернівецької, Тернопільської, Львівської та Івано-Франківської. Зокрема, Чернівецька та Тернопільська – це області походження потужного ланцюга міграції: 33 % емігрантів прибувають до Італії з Тернопільської області. Дослідження показує, що еміграцію з України до Італії складають переважно жінки: здебільшого жінки у літах (45 % – старші за 40 років), у яких є неповнолітні діти. На фемінізацію української еміграції до Італії серйозно впливає високий попит на італійському ринку на робочі руки у секторі допомоги сім'ям, і це створює особливі можливості, – а також і проблеми.

До всіх проблем і труднощів, жіноча еміграція сприяє дестабілізації сімей, які за їхньої відсутності позбавлені головної людини, яка про всіх піклується.

Проблема дітей трудових мігрантів, які перебувають в Україні без батьківської опіки, дуже гостра. У регіонах з потужним потоком трудової міграції до чверті дітей виховуються одним з батьків. Зокрема, у Тернополі у 25,5 % дітей шкільного віку один з батьків працює за кордоном, а у 4,2 % з них – обоє батьків за кордоном.

З'ясувалося також, що дітям трудових мігрантів довгий час серйозно бракує важливого спілкування з матерями. Згідно з дослідженням¹, 30 % покинутих дітей спілкувалися з матерями у минулі півроку; однак 13 % з них не могли зв'язатися з батьками протягом 6-12 місяців (7 % протягом 1-2 років, а 5 % – більше 2 років²).

МОМ, урядом Італії, громадською організацією ТМЖК «Відродження нації» (Тернопіль) за підтримки Міністерства освіти та науки та Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту реалізовувався проект «Розбудова дієвості повноважень українських місцевих установ

у галузі міграційної та соціально-освітньої політики на користь дітей, жінок і місцевих громад». Цей проект прагнув пом'якшити негативні наслідки трудової міграції матерів для їхніх дітей, що залишилися вдома, основний його підхід – опора на громаду. Зокрема, проект намагався визначити такі заходи, які здатні скоротити руйнацію сімей в Україні, у той же час висвітлюючи потенційний позитивний вплив міграції на молоде покоління українців.

Проект впроваджувався у Тербовлянському районі Тернопільській області (тобто у місцевості, що зазнала найбільшого впливу міграції в області). Місцем, яке було обране для впровадження діяльності на користь покинутих дітей, стала школа, тому що саме вона є першим громадським закладом, доступним для дітей, послугами якого вони користуються. Це місце, де вони проводять більшість свого часу після свого дому, і саме тому вона має більше можливостей впливати на них у такий сприйнятливий період їхнього життя.

Структура проекту базувалася на трьох взаємопов'язаних напрямках:

- *Психосоціальна та виховна складова.*
- *Міжвідомчий діалог.*
- *Повноваження українських жінок-мігранток.*

Згідно з першим напрямом, було проведено попереднє опитування у 23 школах Тербовлянського району, які підтвердили, що залишені діти потерпають від емоційних та психосоціальних розладів, вони не встигають у школі, і все це головним чином через від'їзд їхніх матерів. Було проведено також тренінг для вчителів, психологів і соціальних працівників, впроваджені Творчі лабораторії для учнів для того, щоб ті змогли подолати тугу через розлуку з матерями. Спираючись на отриману інформацію, було розроблено Посібник для вчителів шкіл, де навчається багато дітей, залишених батьками в Україні.

1. Психосоціальна та виховна складова проекту

Метою цієї складової було покращити психосоціальні умови для українських дітей, яких покинули батьки, використовуючи соціально-освітню програму підтримки для шкіл, та привернути увагу місцевих громад до негативних наслідків для молодих людей еміграції їхніх матерів чи у деяких випадках – обох батьків.

Нарешті, низку заходів здійснено у школах Тернопільської області³. На першому етапі це були інформаційні зустрічі та зустрічі для

підвищення усвідомлення проблеми, круглі столи з місцевими зацікавленими особами⁴; потім – тренінги та Творчі лабораторії з учнями. Ці заходи також включали дослідження на місцях для того, щоб з'ясувати ситуацію із залишеними дітьми та визначити потенційні заходи для скорочення негативного впливу цього явища.

Попередні дані показують, що обласне громадське керівництво не володіє статистикою стосовно дітей трудових мігрантів, а офіційних даних немає переважно тому, що жінки чи обоє батьків мігрують незаконно та не повідомляють про свій від'їзд місцевим органам влади та/чи відповідним службам про свій намір поїхати з країни (перш за все у школи, зважаючи на характер цієї роботи). Факт того, що діти живуть у неповних сім'ях, пізніше з'ясовують вчителі або сусіди, які намагаються не розголошувати цю інформацію. Тому найголовніше – це брак інформації від шкіл та місцевих органів влади про міграцію матерів, і це впливає на дієвість шкіл і місцевих служб у реагуванні на особливі потреби залишених дітей.

Стійка еміграція жінок, чи в деяких випадках обох батьків багато чого змінює у структурі української сім'ї: брак батьківської опіки та відсутність правил і сімейних ритуалів впливають на молодь, спотворюючи таким чином конфігурацію української сім'ї.

Питання полягає у тому, наскільки негативно це вплине на майбутнє суспільство України.

Покинуті діти зазвичай не бачать своїх матерів впродовж 2-5 років після того, як ті емігрували, тому що матері перебувають в Італії, особливо на початку міграції, без юридичного дозволу на право проживання, що не дозволяє їм поїхати додому.

Дітей трудових мігрантів можна поділити на дві різні категорії: ті, кого залишили одних лише на кілька років, а їхні матері повертаються додому через певний період часу, і ті, хто постійно лишається покинутими та з часом отримують від своїх матерів грошові перекази. Друга ситуація, вочевидь, більш тяжка: такі діти стають цинічними та жорстокими, а школи не можуть зарадити цій проблемі. Один з п'яти випадків – це постійно покинута дитина.

Щодо психосоціального впливу розлуки з батьками, вчителі та психологи згадують схильність покинутих дітей частіше хворіти, ніж інші діти.

Також суттєво змінюється роль батька: криза ідентичності та стрес через нездатність утримувати сім'ю через безробіття призводить

до алкогольної залежності та сімейних сварок. Часто діти, які приходять до психолога, належать до сімей, де батько цілком втратив свою роль, а мати перейняла її на себе. Роль батька у вихованні покинутих дітей дуже важлива і часто недооцінювана.

Ситуація з покинутими дітьми у школах Тернопільської області

Дослідження на місці проводилося у серпні 2009 року у 23 школах Тернопільської області, його метою був аналіз ситуації з покинутими дітьми⁵. У рамках цього дослідження треба було визначити:

- зміни, що відбуваються у поведінці дітей після міграції їхніх матерів (чи обох батьків);
- труднощі, з якими стикаються діти трудових мігрантів, як наслідок еміграції їхніх батьків;
- роль державного та місцевого керівництва;
- методи, якими школи працюють з цільовою групою;
- обізнаність та труднощі педагогів⁶ у роботі з дітьми трудових мігрантів;
- потенційні заходи подолання проблеми покинутих дітей.

До роботи були залучені 450 учнів, вчителів та членів сімей – використовувалися анкети, співбесіди, застосовувалися фокусні групи. З урахуванням особливостей досліджуваного контингенту, у дуже великій кількості сімей один з членів працює за кордоном. Точніше, виявилось, що чотириста одна (401) дитина має батьків, що працюють в Італії.

Педагоги підкреслюють, що покинуті діти потерпають від емоційних та психосоціальних розладів, їхня успішність у школі знижується через довгу розлуку з матерями, які емігрують переважно до Італії, для того, щоб здебільшого працювати доглядальницями та хатніми робітницями. Варто зазначити, що 67,5 % педагогів вважають, що діти трудових мігрантів потребують особливої уваги.

Зокрема, вони посилаються на зменшення успішності у навчанні, відхилення у поведінці, агресивність, гордовите ставлення до інших дітей і вчителів, і взагалі, брак поваги до дорослих, що їх оточують.

«Діти стають самовпевненими, некерованими...»

З іншого боку, виявляється, що віддаленість від матері підвищує їхню відповідальність, незалежність та самодисципліну.

Деякі вчителі не вважають за необхідне докладати більше зусиль заради покинутих дітей. Часто вони висловлюють такі думки:

«У мене багато інших обов'язків і проблем, і в мене немає часу для зайвої турботи про дітей трудових мігрантів»

«Такими дітьми повинна опікуватися держава»

«Коли їхні батьки поїхали, вони не думали про своїх дітей; їм треба повернутися та піклуватися про них чи взяти їх з собою за кордон»

«Ці діти живуть краще, ніж вчителі. Невже їм потрібна турбота?»

Директори деяких шкіл не бачать жодних негативних змін. Директори шкіл, розташованих у більш багатолюдних населених пунктах, таких, як Терехівка, виділяють схильність покинутих дітей до негативної соціальної поведінки (наприклад, зустрічатися з більш старшими людьми; ходити у бари). Зазвичай сільські діти менш піддаються спокусі, тому що вони соціально більш захищені, ніж ті, хто мешкає у містах та має легкий доступ до багатьох «послуг», наприклад, барів, інтерактивних клубів тощо.

Вони також підкреслюють, як легкодоступні гроші змінюють моральні цінності покинутих дітей. Вони вважають, що «за гроші можна купити все». Аби уникнути негативних наслідків для стосунків з іншими учнями, директор школи у Кривинці ввів обов'язкову шкільну форму.

Більшість вчителів вважають, що немає ніяких змін, пов'язаних з успіхами у навчанні, хоча чверть респондентів кажуть про істотне зниження успішності.

Що стосується потенційної зміни поведінки в особистих стосунках між дітьми трудових мігрантів та рештою школярів, то хоча майже половина вчителів не бачить ніяких змін, частина з них все ж вважає, що покинуті діти прагнуть проводити більше часу з іншими однокашниками; вони стають більш скритними, агресивними, тривожними та недовірливими.

Шкільним психологам та соціальним педагогам доводиться кожного дня стикатися з перешкодами у виконанні своєї роботи, наприклад, браком робочих місць; великим завантаженням бюрократичною роботою; нестачею часу. Вони зазвичай не розглядають дітей трудових мігрантів як особливу категорію та працюють з ними згідно зі специфічними «симптомами» (тобто відхилення у поведінці, погана успішність у навчанні, конфлікти з іншими людьми).

За їхніми словами, покинуті діти зазвичай стикаються з труднощами, пов'язаними з низькою спонукуючою до навчання, негативною зміною моральних цінностей (вплив матеріальних цінностей), невихованістю, зарозумілістю, зухвалістю та егоїзмом. З іншого боку, вони зазвичай більш уразливі, ніж інші діти, більш замкнені, але також більш незалежні. Вони кажуть, що потребують більше підтримки та розуміння з боку вчителів. Вони також відзначають, що мають більше хатніх обов'язків. Зазвичай покинуті діти шукають підтримки у шкільних психологів, коли тужать за своїми батьками, відчують себе самотніми, їм потрібно це розказати, інакше вони потрапляють у конфлікт зі своїми опікунами, вчителями та іншими дітьми. Як кажуть шкільні психологи, опікуни дітей трудових мігрантів не звертаються за порадою чи консультацією, коли вони мають проблеми з дітьми.

Майже половина шкільних психологів і соціальних педагогів вважають, що вони не мають підготовки для того, щоб допомагати покинутим дітям, та висловлюються про необхідність модернізації виховного процесу та його методології, у тому числі через використання оновлених підручників, проведення тренінгів, використання відеоматеріалів тощо. Загалом вони проявили велику зацікавленість у роботі з дітьми трудових мігрантів.

Психосоціальні тренінги і Творчі лабораторії

Психосоціальний майстер-клас ТТ складався з трьох тренінгів для груп з 24 вчителів та психосоціальних працівників кожна у місті Тереховлі. Метою тренінгу було запропонувати місцевим педагогам нові форми роботи з покинутими дітьми.

Творчі лабораторії для дітей проводилися у співпраці з г/о ТМЖК «Відродження нації» та були націлені на підтримку покинутих дітей у подоланні стресу та мобілізації механізмів відновлення. Творчу лабораторію потрібно розглядати як альтернативну методіку визначення особливих потреб покинутої дитини та позитивних методів знову налагодити стосунки з батьками, що живуть за кордоном.

Учні віком від 6 до 18 років були розділені на невеликі групи та долучилися до низки дій, які включали лабораторії, театральні вистави, рольові ігри та інші техніки, завдяки яким обговорювалися з педагогами ті ж теми, які розглядалися під час тренінгу ТТ.

Такий досвід не лише активізував здібності учасників, але й відкрив їх для творчості. У створення робіт учасники вкладали глибокий

зміст, а їхні роботи показали найглибші та найболючіші відчуття – відчуття покинутої дитини чи матері і батька, що живуть за кордоном. Звичайні об'єкти були представлені за допомогою прислів'їв та пісень. Деякі стосунки були майстерно показані у міні-п'єсах.

Творчих лабораторій було 23, у них взяли участь 575 школярів. Діти були не тільки активними учасниками, вони розкрили свій творчий потенціал та здатність працювати у команді. Цей досвід надав дітям можливість поділитися своїм внутрішнім світом. Навіть ті, хто спочатку був закритим, поступово відкривалися для інших. Деякі з учнів висловили бажання стати волонтерами у неурядових організаціях та проводити таку ж роботу у майбутньому. Атмосфера довіри між вчителем та учнями сприяла щирому спілкуванню.

Творчі лабораторії досягли своєї мети встановити зв'язок між учнями і вчителями, створивши серед них гармонію. Вони також пробудили у вчителів чутливість до потреби покинутих дітей налагодити нові стосунки з їхніми батьками-мігрантами, школою та саме з вчителями.

Найціннішими досягненнями тренінгів були вірші, написані у процесі роботи:

Мої думки, здається, мають крила,
Щодня вони летять до тебе, мамо мила.
У сні б я океан переплила,
Лише б з тобою поруч, мамочко, була.

(Вірш учасниці, яка грала роль покинутої дитини).

Ти, моє дитя, далеко тепер. Лечу до тебе я вночі та вдень,
Хоч моря я боюсь – Не впасти б в глибину.
Дарма! Я до тебе пливу, мій дорогий,
і ангел твій нехай обернеться та посміхнеться...
Не сумуй. Твій тато близько вже.

(Вірш, написаний учасником, який грав роль батька-мігранта).

Висновки

Від'їзд батьків чинить стійкий вплив на емоції, соціальну поведінку та успіхи у навчанні покинутих дітей. До негативних наслідків належать агресія, зневага до інших, зарозумілість, недисциплінованість, зниження успішності у навчанні. Також за відсутності батьків діти стикаються з численними сімейними,

соціальними проблемами та труднощами у спілкуванні та навчанні.

Як свідчать педагоги, негативні наслідки міграції матерів чи обох батьків для покинутих дітей полягають у: відсутності материнської опіки; розпаді сім'ї; психологічній травмі. Це проявляється у низці «симптомів», наприклад: груба, самовпевнена, замкнена та нервова поведінка, тривога, зниження організаційних здібностей та моральних цінностей (що часто полягає в ідеї, що за гроші «можна купити все», і що батьки їх будуть завжди підтримувати матеріально); нездатності дідусів та бабусь самотужки виховати покинутих дітей.

Серед позитивних наслідків педагоги називають підвищення сімейного матеріального статку, а тому й життєвих стандартів сім'ї, але також і збільшення почуття незалежності, відповідальності, самодисципліни дітей.

Що стосується, зокрема, відповідей вчителів, то вони не відчують, що готові долати цю проблему, і хотіли б пройти підготовку та набути вміння задовольняти особливі потреби покинутих дітей. Вони наголосили на тому, що покинуті діти потребують особливої уваги та психологічної підтримки.

Взагалі, педагоги стикаються з багатьма труднощами у роботі з дітьми трудових мігрантів: не вистачає практичного досвіду, неналежне постачання чи відсутність методологічних посібників; недостатньо психологічних / дидактичних знань; небажання дітей йти на контакт; неготовність опікунів співпрацювати зі школою.

Проблему дітей трудових мігрантів треба вирішувати на державному рівні, забезпечуючи допомогу при створенні прийнятних умов для роботи та життя українців, а законодавство з трудової міграції потрібно вдосконалити. Додаткові заходи для покращання ситуації з дітьми трудових мігрантів можуть включати спрощення візового режиму, організацію візитів дітей до батьків на канікули; додаткову роботу психологів та вчителів з цими дітьми.

Рекомендації

В результаті проекту були детально розроблені наступні пропозиції для подолання проблем дітей трудових мігрантів:

- психосоціальне консультування для дітей трудових мігрантів після від'їзду батьків з метою подолання психічного стресу;
- додаткова позакласна робота, до якої відносяться, наприклад, гуртки за інтересами, факультативи та

ініціативи у межах громади щодо привертання уваги до проблеми місцевої громади. Рекомендується також застосовувати альтернативні методи – наприклад, використовувати художні та документальні фільми;

- регулярні зустрічі педагогів та дітей трудових мігрантів для того, щоб поділитися проблемами, порадитися та поспілкуватися, налагодити довірливі стосунки;
- регулярні зустрічі між батьками (групові та індивідуальні) та шкільними психологами для обговорення таких проблем, як: підготовка дітей до від'їзду батьків; підтримка дітей за відсутності батьків; відновлення взаємин між дітьми та батьками після їхнього повернення тощо;
- регулярні зустрічі між опікунами (групові та індивідуальні) та шкільними психологами для того, щоб підтримувати їх у владнанні конфліктів з дітьми; у підвищенні успішності у навчанні; у супроводженні дітей в процесі адаптації після від'їзду батьків тощо;
- оновлення вчительської методології для того, щоб вона відповідала особливим потребам покинутих дітей. Нарешті, потрібні консультації зі шкільними психологами та тренінги (наприклад, на тему, як розв'язувати конфліктні ситуації у класах чи між дітьми та вчителями, як мотивувати дітей трудових мігрантів), також необхідно використовувати нові освітні прийоми (наприклад, інтерактивні методи навчання, семінари тощо);
- професійне вдосконалення шкільних психологів з метою модернізації їх методологічних підходів;
- організація «суботніх» чи «недільних шкіл», які представляють собою зустрічі опікунів та батьків з вчителями, шкільними психологами, медиками;
- регулярні зустрічі із залученням представників усіх закладів, які опікуються проблемами дітей трудових мігрантів.

Для подолання проблем дітей трудових мігрантів рекомендується також:

- звернутися до цієї проблеми на загальнодержавному рівні, наприклад, вдосконалити відповідне законодавство;

- використовувати певні схеми, наприклад, сезонну роботу чи короткострокове працевлаштування для того, щоб уникати тривалої розлуки матерів з дітьми;
- заохочувати використання нових технологій зв'язку (наприклад, Skype) з метою забезпечення «емоційної єдності» матерів і дітей.

¹ Це дослідження стосовно дітей мігрантів проводилося організацією La Strada та Українським міжнародним центром прав жінок у 2006 році.

² Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації. – Київ, 2006.

³ Особливими цільовими місцями були Тербовлянський район та села Верхні та Нижні Петрівці.

⁴ Це були директори шкіл, вчителі, шкільні психологи та соціальні працівники; студенти, у тому числі покинуті діти, члени їхніх сімей, представники місцевих громадських організацій та установ.

⁵ Ця глава виділяє найбільш значущі результати дослідження. Для отримання більш детальної інформації зі Звіту про дослідження, здійснюваного Іриною Колесніковою (Київ, 2009), будь ласка зверніться до місій MOM в Італії або в Україні.

⁶ Під «педагогами» ми розуміємо директорів шкіл, вчителів, соціальних працівників та шкільних психологів.